OSPODARKA NARODOWA

11-12
(111-112)

Rok XI
listopad-grudzień
2000

Irena E. KOTOWSKA*

Skutki przewidywanych zmian liczby i struktury ludności Polski**

Wprowadzenie

Zmiany liczby i struktury ludności Polski do roku 2030 omawiane są na podstawie nowej prognozy demograficznej przygotowanej w końcu 1999 roku w Głównym Urzędzie Statystycznym [por. Bolesławski, Rutkowska, 2000].

Dynamika reprodukcji ludności w Polsce w latach dziewięćdziesiątych sprawia, że przewidywanie zmian stanu i struktur ludności jest obciążone większym stopniem niepewności niż w warunkach mniej gwałtownych przemian demograficznych. Spadek dzietności jest znacznie głębszy niż przewidywano w poprzedniej prognozie ludności opracowanej w GUS w 1996 roku [por. Bolesławski, Marciniak 1997]. Liczba urodzeń stale maleje mimo tego, że liczne kohorty kobiet urodzone w okresie 1970-1979, będące echem powojennego wyżu urodzeń, wkroczyły w wiek najwyższej aktywności matrymonialnej i prokreacyjnej (20-29 lat). Malejąca dzietność współwystępuje ze zmianami wzorca płodności według wieku, które polegają na silnym zmniejszeniu się natężenia urodzeń w grupach wieku o najwyższej płodności (20-24 i 25-29 lat) i przesunięciu się wieku maksymalnej płodności do starszego wieku. Do obniżenia dzietności przyczyniają się niewątpliwie zmiany zachowań matrymonialnych. Mimo systematycznego wzrostu urodzeń pozamałżeńskich, wyraźniejszego w miastach, zdecydowana większość dzieci (powyżej 80%) rodzi się w związkach małżeńskich. Jednak skłonność do zawierania związków małżeńskich spadła, wyraźniej dla kobiet, a decyzje o małżeństwie są podejmowane w późniejszym wieku. Nieznaczny wzrost natężenia rozwodów został zahamo-

* Autorka jest pracownikiem naukowym Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.

** Artykuł opracowano na podstawie referatu przygotowanego dla Rady Społeczno-Gospodarczej przy Rządowym Centrum Studiów Strategicznych.

wany w ostatnich latach. Zmiany te są przejawem przeobrażeń w postawach i zachowaniach prokreacyjnych oraz matrymonialnych ludności.

Z kolei spadek miar charakteryzujących umieralność jest większy niż przewidywano, wyznaczając poprzednią prognozę. Systematyczna i zauważalna poprawa charakterystyk przeżycia dotyczy niemowląt, długości życia osób nowo narodzonych obojga płci, a także dalszego oczekiwanego trwania życia kobiet i mężczyzn w wieku 15, 30, 45 i 60 lat.

Dodatkowo w latach dziewięćdziesiątych zmniejszyły się znacznie przemieszczenia wewnętrzne ludności. Najsilniej spadły migracje ze wsi do miast, osłabieniu uległy także przepływy miasto-miasto oraz wieś-wieś. Jedynie dla migracji z miast na wieś spadek przepływów został zahamowany w 1992 roku, po czym w latach następnych obserwowano wolny, ale systematyczny wzrost. Spadek mobilności utrzymuje się, zaś w prognozie przewidywano jego zahamowanie, a następnie stopniowy wzrost.

Brak odpowiednich danych uniemożliwia ocenę migracji zagranicznych w latach dziewięćdziesiątych. Reakcją na liberalizację w 1989 roku przepisów dotyczących wyjazdów za granicę była emigracja osób, które dotąd nie mogły wyjechać. Według danych GUS w 1989 roku wyjechało 26,6 tys. osób, w roku następnym – 18,4 tys. Rzeczywisty odpływ był pewnie większy. Oficjalne dane wskazują na to, iż liczba emigrantów w latach 1991-1999 oscylowała rocznie wokół 20 tys. osób, co należy raczej traktować jako dolną granicę możliwego przedziału wartości. Podobnie jest z rejestrowanym napływem, który waha się wokół 8 tys. osób. Odpływ w 2000 r. wzrósł do 28,5 tys., powiększając ujemne saldo migracji zagranicznych.

Zmiany dynamiki demograficznej obserwowane w Polsce nie są wyjątkowe. Wyraźne i niejednokrotnie gwałtowne zmniejszenie się dynamiki demograficznej występuje także w latach dziewięćdziesiątych w innych krajach doświadczających transformacji systemowej i wynika głównie ze spadku natężenia urodzeń i małżeństw. Zmiany płodności i procesu zawierania małżeństw przebiegają analogicznie do obserwowanych wcześniej w krajach Europy Zachodniej i Północnej w ramach nurtu przemian demograficznych, nazywanych **drugim przejściem demograficznym** [por. np. Kotowska, 1998]. W porównaniu do tych krajów dokonują się one w Europie Centralnej i Wschodniej ze znacznym przyspieszeniem w stosunkowo krótkim czasie. Jednak zmiany demograficzne w Polsce nie są tak gwałtowne jak w innych krajach podlegających transformacji. Sytuując je w kontekście zmian obserwowanych w tych krajach, można stwierdzić, iż zmiany zachowań prokreacyjnych i matrymonialnych, czyli płodności i małżeńskości, były w Polsce umiarkowane w porównaniu z innymi krajami, zaś spadek umieralności przebiegał intensywniej niż w tych krajach, które także doświadczyły poprawy parametrów przeżycia [por. np. Kotowska, Muszyńska, Pawlak, 2000]. Polska ma najwyższą dzietność w tej grupie krajów, a zaawansowanie zmian wzorca płodności¹ można

¹ Wzorzec ten scharakteryzowano za pomocą rozkładu współczynników płodności według wieku, parametrów tego rozkładu (średnia i mediana) oraz odsetka urodzeń pozamałżeńskich.

ocenić jako umiarkowane. Polska należy do krajów o stosunkowo wysokiej skłonności do zawierania małżeństw, zaś zmiany wzorca zawierania małżeństw były mniej intensywne niż w pozostałych krajach. Polska utrzymała się także wśród krajów o najniższym natężeniu rozwodów. Natomiast postęp dotyczący umieralności niemowląt był znacznie wyraźniejszy niż w innych krajach, podobnie poprawa oczekiwanego dalszego trwania życia $e(0)$ była intensywniejsza niż w tych krajach, w których także wystąpił spadek umieralności.

Zmiany zachowań prokreacyjnych i matrymonialnych w Polsce były zatem wolniejsze niż w innych krajach podlegających transformacji, ale szybsze niż założone w prognozie z 1996 roku. Pojawiła się zatem konieczność opracowania przez GUS nowej prognozy demograficznej [por. Bolesławski, Rutkowska, 2000]. Przygotowana w końcu 1999 roku prognoza odbiega znacznie w swych założeniach dotyczących dzietności i wzorca płodności od założeń przyjętych w prognozie z 1996 roku, uwzględniając zmiany zaszele w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych. Nieco mniejsze różnice odnoszą się do założeń zmian umieralności. Pozostałe założenia dotyczące ruchów migracyjnych są analogiczne, jednak ujęcie terytorialne jest różne. Obie prognozy były przygotowane w ujęciu wojewódzkim, ale wskutek reformy administracyjnej kraju zmieniła się liczba województw. Różny jest także horyzont czasowy obu prognoz: pierwsza obejmowała zmiany do 2020, druga – do 2030.

Część pierwsza artykułu dotyczy założeń przyjętych w prognozie z 1999 r. W części drugiej omówione są wybrane wyniki prognozy dla całego kraju oraz dla miasta i wsi. Ze szczególną uwagą potraktowano zmiany liczby i struktury ludności w wieku produkcyjnym oraz proces starzenia się ludności. Ostatnia część odnosi się do wybranych skutków społecznych i ekonomicznych przewidywanych zmian demograficznych, wskazując specyfikę problemów w poszczególnych podokresach całego okresu przewidywań.

Założenia prognozy stanu i struktury ludności Polski z 1999 roku

Prognoza ludności została opracowana metodą składnikową przy następujących założeniach ogólnych [por. Bolesławski, Rutkowska, 2000]:

- przedmiotem przewidywań jest ludność sklasyfikowana według płci, jednorocznych grup wieku odrębnie dla miast i wsi w poszczególnych województwach (16),
- prognoza jest opracowana odrębnie dla ludności miast i wsi w poszczególnych województwach, prognoza dla Polski jest wynikiem agregacji prognoz regionalnych,
- rokiem wyjściowym prognozy jest rok 1998,
- horyzontem prognozy jest rok 2030.

Źródłem danych wejściowych dla prognozy były następujące informacje GUS:

- ludność według płci, wieku i miejsca zamieszkania na dzień 31.12.1998,
- tablice trwania życia według województw dla 1998 roku,

- cząstkowe współczynniki płodności w okresie 1996-1998 (przekrój miasto-wieś-województwo),
- informacje o przepływach między miastem i wsią w latach 1996-1998,
- informacje o migracjach zagranicznych według płci i wieku w latach 1996-1998.

Założenia dotyczące dzietności

Przyjęto następujące założenia:

- dynamika zmian współczynnika dzietności ogólnej² dla miast i wsi w skali kraju jest odmienna: w miastach spadek dzietności zostanie zahamowany w 2005 roku, a następnie należy oczekiwać wzrostu dzietności do 2010 roku, dla lat 2010-2030 przyjęto stabilizację tej miary; na wsi spadek dzietności będzie trwać do 2005 roku, następnie po zahamowaniu spadku w okresie 2005-2010 należy się spodziewać wyraźnego wzrostu dzietności, dla lat 2015-2030 założono stabilizację dzietności,
- międzywojewódzkie zróżnicowanie współczynnika dzietności ogólnej będzie się zmniejszać do 2015 roku,
- wzorzec płodności, opisywany za pomocą rozkładu cząstkowych współczynników płodności według wieku, osiągnie w 2015 roku wzorzec obserwowany w 1994 roku w 15 krajach Europy Zachodniej. W wyniku tych przekształceń średni wiek macierzyństwa wzrośnie z 27,2 lat w 1998 roku do 28,8 lat w 2015 roku.

Powyższe założenia są wynikiem przeświadczenia, że urodzenia odroczone w latach dziewięćdziesiątych pojawią się i zrekompensują w znacznym stopniu obserwowany obecnie spadek dzietności. Ulegnie jednak przesunięciu wiek maksymalnego natężenia urodzeń do lat starszych. Szczegółowe analizy wskazują na wzrost prawdopodobieństwa rodzenia pierwszego dziecka przez kobiety w wieku około 30 lat (27-34 lata) oraz wzrost prawdopodobieństwa rodzenia drugiego dziecka przez kobiety w wieku 30-37 lat [Bolesławski, Rutkowska, 2000]. Syntetycznie powyższe założenia dotyczące dzietności przedstawiono w tablicy 1, w której zamieszczono także informacje o kształtowaniu się współczynnika dzietności w latach 1990-1999.

² Współczynnik dzietności ogólnej (całkowitej) jest sumą cząstkowych współczynników płodności według wieku (iloraz liczby dzieci urodzonych w ustalonym okresie oraz liczby kobiet w określonym wieku). Informuje o średniej liczbie dzieci rodzonych przez kobietę w wieku rozrodczym (15-49 lat) przy istniejącym natężeniu urodzeń w poszczególnych grupach wieku. Jego wartości niższe od 2,1 wskazują na reprodukcję zawężoną, większe od 2,1 – na reprodukcję rozszerzoną.

Tablica 1

Zmiany współczynnika dzietności ogólnej (TFR)

Region/rok	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2005	2010	2015	2020	2030
Polska	2,04	1,62	1,59	1,52	1,44	1,37						
GUS'99							1,34	1,31	1,50	1,59	1,59	1,59
Miasto	1,79	1,41	1,37	1,39	1,26	1,20						
GUS'99							1,19	1,20	1,50	1,50	1,50	1,50
Wieś	2,50	1,96	1,92	1,84	1,73	1,64						
GUS'99							1,59	1,50	1,50	1,75	1,75	1,75

Źródło: L. Bolesławski, L. Rutkowska, Prognoza ludności Polski według województw na lata 1999-2030, GUS, Warszawa 2000

Założenia dotyczące umieralności

Podstawą sformułowanych założeń jest przekonanie, że spadek umieralności w Polsce będzie kontynuowany, a jego przebieg będzie podobny do obserwowanego w przeszłości dla krajów rozwiniętych ekonomicznie. Przyjęto, że dochodzenie do wzorca umieralności obserwowanego w 15 krajach europejskich pozwoli na osiągnięcie w 2020 roku takiego wzorca umieralności według wieku, który występował w tych krajach w 1990 roku. Oznacza to jednak, że w całym okresie prognozy utrzyma się ponad 20-letnie opóźnienie Polski pod względem obniżania umieralności w stosunku do wybranych krajów. Analizy długookresowych zmian umieralności prowadzące do prognoz współczynników zgonów opisano szczegółowo w artykule [Rutkowskiej, 1999].

Syntetycznie założone zmiany umieralności ujmuje tablica 2, gdzie podano wartości oczekiwanego trwania życia noworodka płci męskiej i żeńskiej obliczone na podstawie odpowiednich tablic trwania życia.

Tablica 2

Zmiany oczekiwanego dalszego trwania życia $e(0)$

Lata	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2010	2020	2030
Mężczyźni	66.5	67.6	68.1	68.5	68.9	68.8				
GUS'99							69.0	71.1	73.4	74.7
Kobiety	75.5	76.4	76.6	77.0	77.3	77.5				
GUS'99							77.3	78.6	80.0	81.4

Źródło: jak w tablicy 1

Założenia dotyczące migracji wewnętrznych

Zgodnie z przyjętym przekrojem terytorialnym konieczne było uwzględnienie migracji wewnątrz województw i między nimi w przekroju miasto-wieś. Na podstawie danych o migracjach wewnętrznych za lata 1996-1998 wyznaczono współczynniki odpływu i napływu wewnątrz województw i między województwami w przekroju miasto-wieś. Założono stopniowy wzrost migracji ze wsi do roku 2020 o 80%, a migracji z miast na wieś – o 20%.

Założenia dotyczące migracji zewnętrznych

Założono, że zmiany w strukturze wieku ludności (wzrost liczby osób w wieku produkcyjnym) nie wpłyną na rozmiary emigracji „stałej”, mogą natomiast zwiększyć zainteresowanie wyjazdami czasowymi, głównie w celach zarobkowych. Do 2005 roku przyjęto oscylacje odpływu w granicach 18-20 tys. osób, potem na poziomie 18 tys. do 2030 roku. Dezagregacja ogólnego strumienia odpływu według województw została przeprowadzona przy przyjęciu struktur rozmieszczenia terytorialnego osób emigrujących z lat 1996-1998. Uznano, że przystąpienie do Unii Europejskiej może zwiększyć napływ do Polski: w okresie 1999-2005 – stopniowy wzrost z 9,2 tys. do 15 tys. osób rocznie, zaś od 2006 roku do 2030 roku – stały napływ na poziomie 20 tys. osób rocznie.

Prognozowane zmiany stanu i struktury wieku ludności do 2030 roku – wybrane wyniki

Przedstawione poniżej przewidywane liczby ludności i jej struktury wynikają z przyjętych założeń o natężeniu urodzeń, zgonów i przemieszczeń ludności oraz liczby i struktury ludności w wyjściowym roku prognozy. Wydaje się, że spadek dzietności może być nieco głębszy i trwać dłużej niż do roku 2005. Wówczas należy oczekiwać silniejszego i trwającego dłużej zmniejszania się liczby dzieci i młodzieży. Założenia dotyczące umieralności można ocenić jako realistyczne. Natomiast możliwości wzrostu mobilności wewnętrznej ludności zależą od zmian na regionalnych rynkach pracy, poprawy sytuacji mieszkaniowej i rozwoju infrastruktury transportowej. Założenia o przepływach wewnętrznych przyjmują *implicite*, że takie przeobrażenia nastąpią. Brak postępu w ograniczaniu bezrobocia może sprawić, że odpływ za granicę będzie większy niż założono mimo usiłowań ochrony rynku pracy Unii Europejskiej. Migracja za granicę jest selektywna według wieku, zatem w rezultacie większego odpływu może się zmniejszyć liczba osób w młodszych grupach wieku produkcyjnego, co wpływa nie tylko na proporcje między określonymi grupami wieku, ale może mieć też znaczenie dla przewidywanej liczby urodzeń.

Wyniki prognozy zostaną omówione dla okresów 5-letnich tj. dla lat: 2000, 2005, 2010, 2015, 2020, 2030.

Ruch naturalny

Zmiany liczby ludności, urodzeń, zgonów i przyrostu naturalnego przewidywane dla Polski, miasta i wsi przedstawia tablica 3.

Dane szacunkowe dla 2000 roku wskazują, że liczba ludności Polski jest nieznacznie niższa od przewidywanej w 1999 roku. Prognoza liczby ludności z 1996 roku wynosiła 38,9 mln. Oczekuje się, że ludność Polski zmniejszy się nieco w roku 2005, w ciągu następnych 15 lat wystąpi nieznaczny wzrost do 39 mln osób. Od 2020 roku należy oczekiwać zmniejszania się liczby ludno-

ści o blisko 1 mln. Dotyczy to zarówno ludności miast, jak i od 2025 roku ludności wsi. Przewidywana liczba ludności w roku 2030 jest o około 600 tys. niższa od prognozowanej dla roku 2000.

Tablica 3

Ruch ludności (w tys.)

Lata	Ludność w dniu 31.12	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny
Polska				
2000	38648,7	380,3	381,0	-0,7
2000*	38644,0	378,5	367,5	11,0
2005	38634,4	395,3	393,8	1,5
2010	38787,9	457,7	413,1	44,6
2015	39005,3	458,2	423,0	35,2
2020	39003,0	398,9	427,4	-28,5
2025	38656,5	342,3	440,4	-98,1
2030	38024,8	315,8	460,4	-144,5
Miasto				
2000	23897,3	209,7	224,9	-15,2
2005	23920,0	226,9	237,5	-10,6
2010	24178,7	288,4	254,7	33,7
2015	24508,3	271,3	266,9	4,4
2020	24701,9	235,5	275,9	-40,4
2025	24654,5	204,1	288,8	-84,7
2030	24387,8	192,6	301,1	-111,8
Wieś				
2000	14751,4	170,6	156,1	14,5
2005	14714,4	168,4	156,3	12,1
2010	14609,2	169,3	158,4	10,9
2015	14497,0	186,9	156,1	30,8
2020	14301,1	163,4	151,5	11,9
2025	14002,0	138,1	151,6	-13,4
2030	13637,0	123,1	154,5	-32,7

* szacunkowe dane dla 2000 r.

Źródło: jak w tablicy 1

Przy przyjętych przepływach ludności między miastem i wsią proces urbanizacji będzie dokonywał się powoli – w 2000 roku odsetek ludności miejskiej wyniesie 62%, 30 lat później – 64%.

Wzrost liczby urodzeń występuje do 2010 roku w mieście oraz do 2015 roku na wsi. Spadek prognozowany dla lat następnych wynika ze spadku liczby kobiet w wieku rozrodczym. Natomiast stały wzrost liczby zgonów w skali całego kraju oraz w mieście jest rezultatem procesu starzenia się ludności.

Zmiany struktur ludności według wieku

Najistotniejsze z punktu widzenia konsekwencji ekonomicznych i społecznych są zmiany proporcji między liczebnością odpowiednich grup wieku.

Przewidywane zmiany struktur ludności według wieku i miejsca zamieszkania ilustrują tablice 4-6. Przyjęto w nich dwa podziały według wieku: grupy wieku 0-14, 15-59 oraz 60 i więcej lat, oraz wiek przedprodukcyjny (0-17), produkcyjny (18-59/64) i poprodukcyjny (60 i więcej lat dla kobiet oraz 65 i więcej lat dla mężczyzn).

Zmiany struktur ludności według wieku (0-14, 15-59 oraz 60 lat i więcej)

W skali całego kraju spadek liczby osób w wieku 0-14 lat w pierwszej dekadzie zostanie zahamowany w okresie 2010-2020 wskutek wzrostu liczebności tej grupy wieku w miastach. Kolejna faza spadku wystąpi w następnym dziesięcioleciu. W efekcie udział tej grupy wieku spadnie z blisko 19% w 2000 roku do około 14% w 2030 roku (z 17% do 14% w miastach wobec 22% i 16% na wsi).

Tablica 4

Ludność według wieku i miejsca zamieszkania

Lata	2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030
	w tys.						
Polska	38648,7	38634,4	38787,9	39005,3	39003,0	38656,5	38024,8
0-14	7272,0	6330,3	6061,2	6376,1	6549,7	6205,3	5529,2
15-59	24931,2	25798,7	25367,8	24133,8	22946,4	22516,8	22336,4
60 +	6445,5	6505,4	7358,9	8495,4	9506,9	9934,4	10159,2
Miasto	23897,3	23920,1	24178,7	24508,3	24702,0	24654,5	24387,8
0-14	4053,8	3513,7	3524,4	3846,2	4012,7	3796,2	3383,6
15-59	15981,6	16369,1	15889,1	15018,8	14355,6	14305,4	14380,4
60 +	3861,9	4037,3	4765,2	5643,3	6333,7	6552,9	6623,8
Wieś	14751,4	14714,3	14609,2	14497,0	14301,0	14002,0	13637,0
0-14	3218,2	2816,6	2536,8	2529,9	2537,0	2409,1	2145,6
15-59	8949,6	9429,6	9478,7	9115,0	8590,8	8211,4	7956,0
60 +	2583,6	2468,1	2593,7	2852,1	3173,2	3381,5	3535,4
	w %*						
Polska	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0-14	18,8	16,4	15,6	16,3	16,8	16,1	14,5
15-59	64,5	66,8	65,4	61,9	58,8	58,2	58,7
60 +	16,7	16,8	19,0	21,8	24,4	25,7	26,7
Miasto	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0-14	17,0	14,7	14,6	15,7	16,2	15,4	13,9
15-59	66,9	68,4	65,7	61,3	58,1	58,0	59,0
60 +	16,2	16,9	19,7	23,0	25,6	26,6	27,2
Wieś	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0-14	21,8	19,1	17,4	17,5	17,7	17,2	15,7
15-59	60,7	64,1	64,9	62,9	60,1	58,6	58,3
60 +	17,5	16,8	17,8	19,7	22,2	24,2	25,9

* ze względu na zaokrąglenia odsetki nie zawsze sumują się do 100.

Źródło: opracowanie własne na podstawie L. Bolesławski, L. Rutkowska, Prognoza ludności Polski według województw na lata 1999-2030, GUS, Warszawa 2000

Tablica 5

Przyrosty liczby ludności w okresach pięcioletnich

Lata	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Polska	-14,3	153,5	217,4	-2,3	-346,5	-631,7
0-14	-941,7	-269,1	314,9	173,6	-344,4	-676,1
15-59	867,5	-430,9	-1234,0	-1187,4	-429,6	-180,4
60 +	59,9	853,5	1136,5	1011,5	427,5	224,8
Miasto	22,8	258,6	329,6	193,7	-47,5	-266,7
0-14	-540,1	10,7	321,8	166,5	-216,5	-412,6
15-59	387,5	-480,0	-870,3	-663,2	-50,2	75,0
60 +	175,4	727,9	878,1	690,4	219,2	70,9
Wieś	-37,1	-105,1	-112,2	-196,0	-299,0	-365,0
0-14	-401,6	-279,8	-6,9	7,1	-127,9	-263,5
15-59	480,0	49,1	-363,7	-524,2	-379,4	-255,4
60 +	-115,5	125,6	258,4	321,1	208,3	153,9

Źródło: jak w tablicy 4

Liczba ludności Polski w wieku 15-59 wzrasta jeszcze w okresie 2000-2005, w latach następnych przewidywany jest spadek. Spadek ten szybciej wygaśnie w miastach – ostatni pięcioletni okres prognozy przynosi nieznaczny wzrost liczebności tej grupy wieku. Na wsi spadek rozpocznie się 5 lat później i będzie trwać do końca okresu przewidywań. Zmiany te przyczyniają się do wzrostu udziału tej grupy wieku do prawie 67% w 2005 roku, po czym następuje zmniejszenie się tego udziału do 59% w roku 2030.

Liczba osób w wieku 60 lat i więcej stale wzrasta w skali kraju. Jest to wynikiem systematycznego zwiększania się liczebności tej grupy wieku w miastach oraz od 2005 roku także i na wsi. Najsilniejszy wzrost dotyczy okresu 2005-2020, potem jego natężenie będzie mniejsze. Przyrost tej grupy wieku o około milion osób w każdym pięcioleciu dekady 2010-2020 współwystępuje ze spadkiem liczby ludności w wieku 15-59 lat o ponad milion w każdym pięcioleciu, co czyni ten okres szczególnie trudnym ze względu na proporcje między tymi grupami wieku. W efekcie silnego przyspieszenia starzenia się ludności od 2010 roku w końcowym roku prognozy więcej niż co czwarta osoba w Polsce będzie w wieku 60 lat i więcej. Proces starzenia się ma nieco odmienną dynamikę w mieście i na wsi – od 2005 roku intensywniejszemu starzeniu podlega ludność miast.

Rozpatrywanie tej grupy osób sklasyfikowanych dodatkowo według wieku 60-74 lata oraz 75 lat i więcej, pozwala na bliższy wgląd w przebieg procesu starzenia (tablice 6-8), zróżnicowany zarówno regionalnie, jak i według płci.

Silny wzrost liczby osób starszych w latach 2005-2020 wynika głównie ze zwiększenia się liczby osób w wieku 60-74 lata, przede wszystkim w miastach. Udział tej grupy wieku w ogólnej liczbie osób starszych wzrasta z 68% do 75%. Zmniejszenie przyrostu osób starszych w ostatniej dekadzie współwystępuje ze znacznym wzrostem liczby i udziału osób najstarszych – ich odsetek wzrośnie w tym okresie z 25% do 36% w skali kraju. Zmiany te są znacznie intensywniejsze w miastach, gdzie udział osób w wieku 75 lat i więcej zwiększy się z 24% do 38% (na wsi z 25% do 32%).

Tablica 6

Struktura ludności w wieku 60 lat i więcej

Lata	2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Polska	w tys.						
60-74	4695,5	4403,7	5043,8	6093,4	7162,6	7016,6	6483,3
75+	1749,9	2101,7	2315,0	2401,9	2344,3	2917,8	3676,0
Razem	6445,4	6505,4	7358,8	8495,3	9506,9	9934,4	10159,3
w tym kobiety:							
60-74	2695,7	2519,5	2834,5	3369,2	3930,4	3817,8	3478,7
75+	1175,1	1400,9	1538,7	1600,1	1566,7	1905,2	2362,8
Razem	3870,8	3920,4	4373,2	4969,3	5497,1	5723,0	5841,5
Miasto							
60-74	2876,7	2814,8	3363,9	4130,9	4797,5	4565,0	4086,3
75+	985,2	1222,5	1401,3	1512,4	1536,2	1987,1	2537,5
Razem	3861,9	4037,3	4765,2	5643,3	6333,7	6552,1	6623,8
Wieś							
60-74	1818,8	1588,9	1679,9	1962,5	2365,1	2451,6	2397,0
75+	764,7	879,2	913,7	889,5	808,1	930,7	1138,5
Razem	2583,5	2468,1	2593,6	2852,0	3173,2	3382,3	3535,5
Polska	w %						
60-74	72,9	67,7	68,5	71,7	75,3	70,6	63,8
75+	27,1	32,3	31,5	28,3	24,7	29,4	36,2
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kobiety							
60-74	69,6	64,3	64,8	67,8	71,5	66,7	59,6
75+	30,4	35,7	35,2	32,2	28,5	33,3	40,4
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Miasto							
60-74	74,5	69,7	70,6	73,2	75,7	69,7	61,7
75+	25,5	30,3	29,4	26,8	24,3	30,3	38,3
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Wieś							
60-74	70,4	64,4	64,8	68,8	74,5	72,5	67,8
75+	29,6	35,6	35,2	31,2	25,5	27,5	32,2
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: jak w tablicy 4

Tablica 7

Przyrosty liczby ludności w wieku 60 lat i więcej w okresach pięcioletnich (w tys.)

Lata	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Polska						
60-74	-291,9	640,2	1049,6	1069,2	-146,0	-533,3
75+	351,8	213,3	86,9	-57,6	573,5	758,2
Razem	59,9	853,5	1136,5	1011,6	427,5	224,9
Kobiety						
60-74	-176,3	315,0	534,7	561,2	-112,6	-339,1
75+	225,8	137,8	61,4	-33,4	338,5	457,6
Razem	49,5	452,8	596,1	527,8	225,9	118,5
Miasto						
60-74	-61,9	549,1	767,0	666,6	-232,5	-478,7
75+	237,3	178,8	111,1	23,8	450,9	550,4
Razem	175,4	727,9	878,1	690,4	218,4	71,7
Wieś						
60-74	-230,0	91,1	282,6	402,6	86,5	-54,6
75+	114,5	34,5	-24,2	-81,4	122,6	207,8
Razem	-115,5	125,6	258,4	321,2	209,1	153,2

Źródło: jak w tablicy 4

Tablica 8

Udział kobiet oraz ludności miejskiej w ogólnej liczbie osób w wieku 60 lat i więcej

Lata	2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Odsetek kobiet							
60-74	57,4	57,2	56,2	55,3	54,9	54,4	53,7
75+	67,2	66,7	66,5	66,6	66,8	65,3	64,3
Razem	60,1	60,3	59,4	58,5	57,8	57,6	57,5
Odsetek ludności miejskiej							
60-74	61,3	63,9	66,7	67,8	67,0	65,1	63,0
75+	56,3	58,2	60,5	63,0	65,5	68,1	69,0
Razem	59,9	62,1	64,8	66,4	66,6	66,0	65,2

Źródło: jak w tablicy 4

Od 2005 roku ludność miast podlega szybszemu starzeniu się niż mieszkańcy, z kolei udział osób najstarszych na wsi jest wyraźnie wyższy na początku tego okresu, a w roku 2020 co czwarta osoba starsza w obu regionach ma co najmniej 75 lat. W 2000 roku kobiety stanowią 60% ogółu osób w wieku 60 lat i więcej oraz 67% osób najstarszych. Ich udział w obu subpopulacjach z czasem nieco się zmniejsza wskutek założonej poprawy charakterystyk przeżycia mężczyzn, silniejszej niż dla kobiet. Większość osób starszych zamieszkuje w miastach, początkowo wyraźniejsza przewaga dotyczy grupy wieku 60-74 lata, zmiany ostatniej dekady prowadzą do tego, iż 70% osób w wieku 75 lat i więcej stanowić będą mieszkańcy miast.

Zmiany struktur ludności według ekonomicznych grup wieku (0-17, 18-59/64 oraz 60/65 lat i więcej)

Z ekonomicznego punktu widzenia istotniejsze są zmiany liczby ludności według grup wieku wyróżnionych ze względu na istniejące uregulowania prawne dotyczące wieku produkcyjnego (tablica 9 i 10).

Liczba osób w wieku przedprodukcyjnym systematycznie spada do 2010 roku z 9304 tys. w 2000 roku do 7440,3 tys. osób w 2010 roku, a w następnej dekadzie powoli rośnie do 7714 tys. osób wskutek zmian liczebności tej grupy wieku w miastach. Ostatnia dekada przynosi znowu zmniejszenie się do 6898 tys. osób w 2030 roku. Udział tej grupy wieku zmniejsza się z 24% w 2000 roku do 19% w 2010 r., by następnie oscylować w przedziale 19-20% dla dekady 2010-2020 r. i ponownie zmniejszyć się do 18% w 2030 r. Ta grupa ludności w miastach podlega podobnym zmianom jak w skali kraju, natomiast na wsi przewidywany jest systematyczny spadek, choć o różnym natężeniu w poszczególnych podokresach.

Ludność w wieku produkcyjnym (18-59/64 lata) określa potencjalne zasoby pracy. Podlega ona systematycznemu wzrostowi do 2010 roku osiągając poziom ponad 25 076 tys. osób. Z przyrostu całkowitego w latach 2000-2010 o blisko 1412 tys. osób najwięcej przypada na okres 2000-2005 (1155 tys. mln wobec 257 tys. w latach 2005-2010). Lata 2010-2020 przynoszą gwałtowny spadek o blisko 2 mln osób do poziomu 23 075 tys. osób w 2020 roku. Kolejną deka-

dę będzie charakteryzować wygasający spadek o 1 mln osób do 22 015,2 tys. osób w 2030 roku. W rezultacie udział tej grupy wieku zwiększa się z 60% do 65% w 2010 roku, by następnie zmniejszyć się do 59% w 2020 roku i 58% w 2030 roku.

Tablica 9

Ludność w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym

Lata	2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030
w tys.							
Polska	38648,8	38634,4	38787,7	39005,5	39003,1	38656,6	38024,9
0-17	9304,4	7985,2	7440,3	7515,9	7713,8	7530,6	6897,5
18-59/64	23664,8	24819,4	25076,2	24277,0	23074,7	22270,6	22015,3
60+/65+	5679,6	5829,8	6271,2	7212,6	8214,6	8855,4	9112,1
Miasto	23897,4	23920,0	24178,4	24508,4	24702,0	24654,5	24387,9
0-17	5310,6	4478,3	4305,4	4508,4	4717,9	4654,1	4253,0
18-59/64	15202,7	15846,4	15830,2	15188,1	14449,8	14085,0	14130,8
60+/65+	3384,1	3595,3	4042,8	4811,9	5534,3	5915,4	6004,1
Wieś	14751,4	14714,4	14609,3	14497,1	14301,1	14002,1	13637,0
0-17	3993,8	3506,9	3134,9	3007,5	2995,9	2876,5	2644,5
18-59/64	8462,1	8973,0	9246,0	9088,9	8624,9	8185,6	7884,5
60+/65+	2295,5	2234,5	2228,4	2400,7	2680,3	2940,0	3108,0
w %*							
Polska	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0-17	24,1	20,7	19,2	19,3	19,8	19,5	18,1
18-59/64	61,2	64,2	64,6	62,2	59,2	57,6	57,9
60+/65+	14,7	15,1	16,2	18,5	21,1	22,9	24,0
Miasto	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0-17	22,2	18,7	17,8	18,4	19,1	18,9	17,4
18-59/64	63,6	66,2	65,5	62,0	58,5	57,1	57,9
60+/65+	14,2	15,0	16,7	19,6	22,4	24,0	24,6
Wieś	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0-17	27,1	23,8	21,5	20,7	20,9	20,5	19,4
18-59/64	57,4	61,0	63,3	62,7	60,3	58,5	57,8
60+/65+	15,6	15,2	15,3	16,6	18,7	21,0	22,8

* ze względu na zaokrąglenia odsetki nie zawsze sumują się do 100.

Źródło: jak w tablicy 4

Tablica 10

Przyrosty ludności w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym z okresu na okres (w tys.)

Lata	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Polska						
0-17	-1319,2	-544,9	75,6	197,9	-183,2	-633,1
18-59/64	1154,6	256,8	-799,2	-1202,3	-804,1	-255,3
60+/65+	150,2	441,4	941,4	1002,0	640,8	256,7
Miasto						
0-17	-832,3	-172,9	203,0	209,5	-63,8	-401,1
18-59/64	643,7	-16,2	-642,1	-738,3	-364,8	45,8
60+/65+	211,2	447,5	769,1	722,4	381,1	88,7
Wieś						
0-17	-486,9	-372,0	-127,4	-11,6	-119,4	-232,0
18-59/64	510,9	273,0	-157,1	-464,0	-439,3	-301,1
60+/65+	-61,0	-6,1	172,3	279,6	259,7	168,0

Źródło: jak w tablicy 4

Na podkreślenie zasługuje odmiennosc przewidywanych zmian liczności tej grupy wieku w mieście i na wsi. Silny wzrost ludności w wieku produkcyjnym w okresie 2000-2005 wynika z przyrostu tej grupy ludności zarówno w mieście, jak i na wsi, ale stosunkowo silniejszego na wsi (4% w mieście wobec 6% na wsi). Osłabienie wzrostu w następnym okresie wynika jedynie z kontynuacji zmian na wsi, bowiem liczba ludności w wieku produkcyjnym w mieście spadnie nieznacznie. Zahamowanie spadku w 2030 roku dotyczy jedynie miast.

Zmiany liczby ludności w wieku poprodukcyjnym (60/65 lat i więcej) charakteryzuje stały wzrost do 8215 tys. osób w 2020 roku oraz 9112 tys. w 2030 roku. Najsilniejszy przyrost oczekiwany jest od 2005 roku, a szczególnie w dekadzie 2010-2020 – blisko 1 mln osób w każdym pięcioletnim okresie. W następnych 10 latach przyrosty liczby osób w tej grupie wieku będą nieco mniejsze – łącznie o blisko 1 mln. Udział osób w wieku poprodukcyjnym w ludności ogółem systematycznie wzrasta od 15% w 2000 roku do 21% w 2020 i 24% w 2030 roku.

Odrębną kwestią są zmiany w obrębie wieku produkcyjnego. Wydzielono w nim grupę wieku mobilnego (18-44 lata) oraz grupę wieku niemobilnego (45-59/64 lata). Dodatkowo też wyróżniono grupy wieku 18-24, 25-34 oraz 35-44 lata. Starzenie się zasobów pracy można oceniać na podstawie zmian liczby i udziału osób w najstarszych grupach wieku produkcyjnego: 50-59 lat dla kobiet oraz 55-64 lat dla mężczyzn (por. tablice 11 i 12).

Silnemu przyrostowi zasobów pracy w okresie 2000-2005 towarzyszy szybki wzrost liczby ludności w wieku niemobilnym, co sprawia, że udział tej grupy wieku wśród osób w wieku produkcyjnym wzrasta z 34% w 2000 roku do 37% w 2005 roku. Jednocześnie około 42% ludności w wieku produkcyjnym stanowią osoby w wieku nie przekraczającym 35 lat. Strukturę potencjalnych zasobów pracy do 2010 roku kształtują dwa wyże urodzeń: ten z przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych decyduje o zmianach niemobilnych zasobów pracy, ten zaś z przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych – o przyrostach najmłodszych grup wieku zasobów pracy. Okres 2000-2005 jest szczególnie, mamy bowiem jednocześnie do czynienia z odmłodzeniem zasobów (wzrost liczby i udziału osób w wieku 18-34 lata) i starzeniem się zasobów (wzrost liczby i udziału osób w wieku 50-64 lata). W następnym pięcioleciu zaczyna dominować starzenie się – liczba osób w starszych grupach wieku zwiększa się silniej, co sprawia, że stabilizacji udziału osób najmłodszych towarzyszy wzrost odsetka osób najstarszych.

W dekadzie spadku liczby osób w wieku produkcyjnym (lata 2010-2020) najpierw silniej zmniejsza się stan liczebny grupy w wieku niemobilnym, zaś w latach 2015-2020 szybciej spada liczba ludności w wieku mobilnym wskutek silnego spadku liczby osób najmłodszych. W efekcie starzenie się zasobów pracy zostaje zahamowane (udział najstarszych grup stabilizuje się na poziomie 21-22%), ale zmniejsza się znacząco udział najmłodszych osób (z 41% do 34%). W ciągu ostatnich 10 lat okresu prognozy następuje spadek liczby osób w wieku mobilnym i wzrost liczby osób w wieku niemobilnym, a także spadek liczby osób najmłodszych oraz w ostatnim pięcioleciu wzrost liczby osób najstarszych. Udział tej ostatniej grupy osób rośnie do 24% w 2030 roku,

a osób najmłodszych spada do 31%, co jest przejawem intensywnego starzenia się zasobów pracy.

Tablica 11

Struktura ludności w wieku produkcyjnym

Lata	2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Polska	w tys.						
18-24	4536,2	4534,5	3868,8	3218,0	2706,1	2725,7	3037,8
25-34	5295,6	6035,1	6503,8	6135,2	5202,6	4320,6	3838,2
35-44	5707,3	4957,5	5217,1	5962,2	6433,1	6073,5	5154,0
18-44	15539,1	15527,0	15589,7	15315,4	14341,7	13119,9	12030,0
45-59/64	8125,7	9292,4	9486,6	8961,5	8732,9	9150,7	9985,2
50-59/55-64	3718,5	4745,8	5527,1	5398,2	4812,0	4687,2	5220,3
18-59/64	23664,8	24819,4	25076,2	24277,0	23074,7	22270,6	22015,3
Miasto							
18-24	2880,6	2816,0	2296,5	1878,6	1628,4	1708,8	1991,0
25-34	3236,8	3814,3	4175,7	3897,2	3255,7	2716,0	2464,7
35-44	3612,7	3018,2	3214,9	3806,3	4192,1	3941,9	3305,0
18-44	9730,1	9648,5	9687,1	9582,1	9076,2	8366,7	7760,7
45-59/64	5472,6	6197,9	6143,1	5606,0	5373,6	5718,3	6370,1
50-59/55-64	2491,3	3251,3	3714,2	3469,9	2964,9	2865,8	3280,6
18-59/64	15202,7	15846,4	15830,2	15188,1	14449,8	14085,0	14130,8
Wieś							
18-24	1655,6	1718,5	1572,3	1339,4	1077,7	1016,9	1046,8
25-34	2058,8	2220,8	2328,1	2238,0	1946,9	1604,6	1373,5
35-44	2094,6	1939,3	2002,2	2155,9	2241,0	2131,6	1849,0
18-44	5809,0	5878,5	5902,6	5733,3	5265,5	4753,2	4269,3
45-59/64	2653,1	3094,5	3343,5	3355,5	3359,3	3432,4	3615,1
50-59/55-64	1227,2	1494,5	1812,9	1928,3	1847,1	1821,4	1939,7
18-59/64	8462,1	8973,0	9246,0	9088,9	8624,9	8185,6	7884,5
Polska	w %						
18-24	19,2	18,3	15,4	13,3	11,7	12,2	13,8
25-34	22,4	24,3	25,9	25,3	22,5	19,4	17,4
35-44	24,1	20,0	20,8	24,6	27,9	27,3	23,4
18-44	65,7	62,6	62,2	63,1	62,2	58,9	54,6
45-59/64	34,3	37,4	37,8	36,9	37,8	41,1	45,4
50-59/55-64	15,7	19,1	22,0	22,2	20,9	21,0	23,7
18-59/64	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Miasto							
18-24	18,9	17,8	14,5	12,4	11,3	12,1	14,1
25-34	21,3	24,1	26,4	25,7	22,5	19,3	17,4
35-44	23,8	19,0	20,3	25,1	29,0	28,0	23,4
18-44	64,0	60,9	61,2	63,1	62,8	59,4	54,9
45-59/64	36,0	39,1	38,8	36,9	37,2	40,6	45,1
50-59/55-64	16,4	20,5	23,5	22,8	20,5	20,3	23,2
18-59/64	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Wieś							
18-24	19,6	19,2	17,0	14,7	12,5	12,4	13,3
25-34	24,3	24,7	25,2	24,6	22,6	19,6	17,4
35-44	24,8	21,6	21,7	23,7	26,0	26,0	23,5
18-44	68,6	65,5	63,8	63,1	61,1	58,1	54,1
45-59/64	31,4	34,5	36,2	36,9	38,9	41,9	45,9
50-59/55-64	14,5	16,7	19,6	21,2	21,4	22,3	24,6
18-59/64	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: jak w tablicy 4

Tablica 12

Przyrosty ludności w w wieku produkcyjnym z okresu na okres (w tys.)

Lata	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Polska						
18-24	-1,7	-665,7	-650,8	-511,9	19,6	312,1
25-34	739,5	468,7	-368,6	-932,6	-881,9	-482,5
35-44	-749,8	259,6	745,2	470,8	-359,5	-919,5
18-44	-12,1	62,6	-274,1	-973,7	-1221,9	-1089,8
44-59/64	1166,7	194,2	-525,1	-228,6	417,8	834,5
50-59/55-64	1027,4	781,3	-128,9	-586,1	-124,8	533,1
Miasto						
18-24	-64,6	-519,5	-417,9	-250,2	80,4	282,2
25-34	577,5	361,4	-278,5	-641,5	-539,7	-251,3
35-44	-594,5	196,7	591,4	385,8	-250,2	-636,9
18-44	-81,6	38,6	-105,0	-505,9	-709,5	-606,0
45-59/64	725,3	-54,8	-537,1	-232,4	344,7	651,8
50-59/55-64	760,0	462,9	-244,3	-505,0	-99,1	414,8
Wieś						
18-24	62,9	-146,2	-232,9	-261,7	-60,8	29,9
25-34	162,0	107,3	-90,1	-291,1	-342,2	-231,2
35-44	-155,3	62,9	153,8	85,0	-109,3	-282,6
18-44	69,5	24,0	-169,1	-467,8	-512,4	-483,8
45-59/64	441,4	249,0	12,0	3,8	73,1	182,7
50-59/55-64	267,4	318,4	115,4	-81,1	-25,7	118,3

Źródło: jak w tablicy 4

Do 2015 roku zasoby pracy na wsi mają zdecydowanie młodszą strukturę wieku – udział osób najmłodszych jest większy, a osób najstarszych – wyraźnie mniejszy. W kolejnych latach starzenie się zasobów pracy na wsi jest bardziej zaawansowane niż w miastach.

Główne ekonomiczne i społeczne skutki przyszłych przemian struktur ludności

Przewidywania stanu liczebnego i struktur ludności do roku 2030 wskazują na pewne prawidłowości ogólne dotyczące rozwoju ludności Polski:

- nieznaczne wahania stanu liczebnego populacji na poziomie 38-39 mln osób,
- spadek udziału dzieci i młodzieży w strukturze ludności według wieku,
- nieregularne zmiany liczby i udziału ludności w wieku produkcyjnym, odmiennie natężenie tych zmian w miastach i na wsi,
- nieregularny przebieg procesu starzenia się potencjalnych zasobów pracy,
- intensyfikację procesu starzenia się ludności.

Najistotniejsze nie są jednak zmiany ogólnej liczby ludności Polski, lecz zmiany proporcji między różnymi grupami wieku. Mogą być one charakteryzowane za pomocą miar dotyczących relacji między liczbą ludności w odpowiednich grupach wieku. Do tych miar, wskazujących na zmiany niezwykle istotne z ekonomicznego i społecznego punktu widzenia, zalicza się współczynnik obciążenia demograficznego: całkowity, osobami w wieku 0-14 lat

oraz osobami starszymi. Całkowity współczynnik obciążenia jest to stosunek liczby ludności w wieku 0-14 lat oraz w wieku 60 lat i więcej do liczby osób w wieku 15-59 lat. Natomiast współczynnik obciążenia osobami w wieku 0-14 jest definiowany jako iloraz liczby ludności w wieku 0-14 lat do liczby osób w wieku 15-59 lat, zaś współczynnik obciążenia osobami starszymi – jako iloraz liczby ludności w wieku 60 lat i więcej do liczby osób w wieku 15-59 lat. Oprócz tego można wyznaczyć współczynniki obciążenia ludności w wieku produkcyjnym osobami w wieku nieprodukcyjnym (współczynniki obciążenia ekonomicznego). Współczynnik całkowity jest wyrażony jako iloraz liczby ludności w wieku nieprodukcyjnym oraz liczby osób w wieku produkcyjnym. Natomiast współczynnik obciążenia ludności w wieku produkcyjnym osobami w wieku poprodukcyjnym jest definiowany jako iloraz liczby ludności w wieku 60/65 lat i więcej do liczby osób w wieku 18-59/64 lata. Miary te syntetyzują natężenie zmian porównywanych grup ludności.

Tablica 13

Współczynniki obciążenia

Współczynniki obciążenia	2000	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Demograficznego							
Polska							
Całkowity	55	50	53	62	70	72	70
Osobami w wieku 0-14 lat	29	25	24	26	29	28	25
Osobami w wieku 60 lat i więcej	26	25	29	35	41	44	45
Miasto							
Całkowity	50	46	52	63	72	72	70
Osobami w wieku 0-14 lat	25	21	22	26	28	27	24
Osobami w wieku 60 lat i więcej	24	25	30	38	44	46	46
Wieś							
Całkowity	65	56	54	59	66	71	71
Osobami w wieku 0-14 lat	36	30	27	28	30	29	27
Osobami w wieku 60 lat i więcej	29	26	27	31	37	41	44
Ekonomicznego							
Polska							
Osobami w wieku nieprodukcyjnym	63	56	55	61	69	74	73
Osobami w wieku poprodukcyjnym	24	23	25	30	36	40	41
Miasto							
Osobami w wieku nieprodukcyjnym	57	51	53	61	71	75	73
Osobami w wieku poprodukcyjnym	22	23	26	32	38	42	42
Wieś							
Osobami w wieku nieprodukcyjnym	74	64	58	60	66	71	73
Osobami w wieku poprodukcyjnym	27	25	24	26	31	36	39

Źródło: obliczenia własne na podstawie tablic 4 i 9

W latach 2000-2005 przewidywane jest zmniejszenie obciążenia osób w wieku 15-59 lat osobami w wieku 0-14 oraz 60 i więcej lat. Wynika to głównie ze spadku obciążenia osobami najmłodszymi. Również zmniejszy się liczba osób w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym. Jest to skutkiem jednoczesnego wolnego spadku liczby osób najmłodszych i silnego wzrostu liczby osób w wieku produkcyjnym. W latach następnych

należy spodziewać się zwiększenia obciążenia, szczególnie szybkiego w latach 2010-2020. Zmiany te wynikają głównie z szybkiego wzrostu liczby osób w wieku 60 lat i więcej oraz powolnego zwiększania się liczby osób najmłodszych współwystępujących z gwałtownym zmniejszaniem się liczby osób w wieku 15-59 lat. Te zmiany determinują także zmiany liczby ludności w wieku nieprodukcyjnym i produkcyjnym oraz zmiany współczynników obciążenia osób w wieku produkcyjnym osobami w wieku nieprodukcyjnym. Do przewidywanego w dekadzie ostatniej wzrostu obciążenia, choć znacznie wolniejszego, przyczynia się głównie starzenie się ludności. Od 2020 roku ponad 70 osób w wieku nieprodukcyjnym będzie przypadać na 100 osób w wieku produkcyjnym. Realne obciążenie będzie jeszcze większe, albowiem część osób w wieku produkcyjnym nie pracuje (osoby bezrobotne i bierne zawodowo).

Należy przy tym podkreślić, że zmiany proporcji poszczególnych grup wieku wynikają zarówno z przeszłych wyżów i niżów urodzeń, jak i zakładanych zmian dotyczących zwłaszcza płodności i umieralności. Nieregularność zmian sprawia, że kolejne 5-letnie okresy prognozy charakteryzują się odmiennymi ograniczeniami rozwoju kraju, a w szczególności uwarunkowaniami sytuacji na rynku pracy. Zamiast więc omawiać skutki zmian liczebności poszczególnych grup ludności dla całego okresu prognozy, proponuję spojrzeć na kolejne okresy z punktu widzenia skutków przewidywanych przemian demograficznych, zasadniczych dla poszczególnych podokresów.

Okres 2000-2010:

- spadek liczebności najmłodszych grup wieku (0-14 albo 0-17) należy uznać za czynnik sprzyjający reformowaniu systemu oświaty; jednocześnie kontynuacja spadku w latach 2005-2010, wynikająca głównie ze zmian w regionach wiejskich, prowadzi do konieczności znacznego zmniejszenia zatrudnienia w tym dziale gospodarki; rzeczywisty spadek liczebności tej grupy wieku może być większy niż przewidywany wskutek silniejszego zmniejszenia się dzietności niż to założono w prognozie;
- presja demograficzna na rynek pracy będzie się utrzymywać: z przyrostu całkowitego ludności w wieku produkcyjnym o 1155 tys. osób przyrost w miastach stanowi 56%. W obu regionach dominują osoby młode (do 35 lat), stanowiąc 42-44% potencjalnych zasobów pracy, co czwarta osoba jest w wieku 25-34 lata, a więc w wieku najwyższej intensywności zakładania i rozwoju rodzin. Trudności z podjęciem i utrzymaniem pracy mogą wpłynąć na dalszy spadek dynamiki demograficznej – kontynuację zmniejszania się skłonności do zawierania małżeństw i posiadania dzieci. Wzrost liczebności najmłodszych roczników zasobów pracy na wsi, przy istniejącej luce w wykształceniu mieszkańców miast i wsi oraz niskiej mobilności przestrzennej, pogłębi napięcia na wiejskim rynku pracy. Ta młodzież ma znacznie mniejszą szansę uniknięcia bezrobocia poprzez podjęcie nauki. Jednocześnie postępuje proces starzenia się zasobów pracy – co piąta osoba w mieście i 17% na wsi należy do dwóch ostatnich grup wieku produkcyjnego. Osoby te po utraceniu pracy mają na ogół niewielkie szanse na pod-

jęcie nowej. Zatem z jednej strony rozmiary zasobów pracy, a zwłaszcza liczebność roczników najmłodszych ogranicza skorzystanie z możliwości dostosowań na rynku, jakie oferuje młoda struktura wieku zasobów. Z drugiej relatywnie strony silny wzrost liczby roczników najstarszych także zmniejsza elastyczność procesów dostosowawczych. Lata 2000-2005 są niewątpliwie dla stworzenia warunków rozwoju dla 10,6 mln osób w wieku 18-35 lat. Jakość tej części potencjału pracy będzie decydować o możliwości sprostania kolejnym wyzwaniom, generowanym przez zmiany demograficzne w dekadzie 2010-2020 – znacznemu wzrostowi obciążenia osób w wieku produkcyjnym osobami starszymi. W okresie 2005-2010 przyrost zasobów pracy będzie blisko czterokrotnie mniejszy, a stabilizacji udziału osób w wieku do 35 lat towarzyszyć będzie starzenie zasobów pracy o natężeniu zbliżonym do obserwowanego w poprzednim okresie.

Zmiany liczebności wymienionych grup wieku są szczególnie istotne z punktu widzenia potrzeb edukacyjnych. Spadek liczby osób najmłodszych może sprzyjać reformowaniu systemu oświaty i obejmowania coraz większej części tej populacji kształceniem na poziomie ponadpodstawowym (gimnazja, licea, szkoły zawodowe). Jednak zapotrzebowanie na usługi edukacyjne na tym poziomie wynika nie tylko z liczebności określonych roczników, ale także ze stopnia skolaryzacji młodzieży. Jak wskazują badania, w Polsce występuje potencjalnie duży popyt na te usługi wynikający z niskiego stopnia skolaryzacji młodzieży [Hrynkiewicz, 2001]. Wymaga to jednak różnicowania form uzupełniania wykształcenia na tym poziomie, by je dostosować do różnych potrzeb w tym zakresie.

Konieczność intensywnego rozwoju usług edukacyjnych na różnych poziomach, w tym zwłaszcza na poziomie szkolnictwa średniego, policealnego i wyższego oraz wszelkiego rodzaju studiów podyplomowych, a także różnych form uzupełniania kwalifikacji wynika nie tylko z silnego przyrostu młodszych roczników wieku produkcyjnego. Jest ona także podyktowana poziomem wykształcenia potencjalnych zasobów pracy, w tym i osób w wieku mobilnym. Skala potrzeb w tym zakresie jest ogromna, biorąc pod uwagę różnice w poziomie wykształcenia między Polską i UE, regionalne zróżnicowanie wykształcenia w kraju (zwłaszcza dysproporcje między miastem i wsią), a także liczbę osób w wieku mobilnym (około 15,6 mln osób, z czego 37% to mieszkańcy wsi), która pozostanie na rynku pracy przynajmniej przez 15-20 lat. Zatem niezbędny jest rozwój różnych form uzupełniania wykształcenia i podnoszenia kwalifikacji (nauka w trybie wieczorowym, zaocznym czy korespondencyjnym, studia podyplomowe, kursy i szkolenia) oraz działania na rzecz wzrostu zakresu korzystania z usług edukacyjnych osób w wieku już powyżej 24 lat.

Obserwacja zmian na rynkach pracy w krajach o rozwiniętej gospodarce rynkowej wskazuje, iż charakteryzuje je wysoka dynamika i niestabilność, gwałtownie zmniejsza się liczba miejsc pracy wymagających niskich i średnich kwalifikacji, a ilościowe dostosowania podaży i popytu są zastępowane przez dostosowania jakościowe. W konsekwencji konieczny jest wzrost elastyczności rynku pracy zarówno poprzez zwiększenie płynności zasobów pracy, jak i zdol-

ności dostosowania się przedsiębiorstw do szybko zmieniającego się rynku. Poprawa zdolności zasobów pracy do uzyskania zatrudnienia (inwestycje w kapitał ludzki) jest – obok przyspieszenia wzrostu gospodarczego i zwiększenia zdolności adaptacyjnej przedsiębiorstw do szybko zmieniającego się rynku – zasadniczym czynnikiem określającym możliwości zahamowania wzrostu bezrobocia w Polsce w ciągu najbliższych lat.

Sytuacja materialna i mieszkaniowa osób w wieku 20-35 lat jest szczególnie istotna z demograficznego punktu widzenia. Jest to bowiem wiek najwyższej częstotliwości zawierania małżeństw i rodzenia dzieci, a więc zakładania i rozwoju rodzin. Wzrost zagrożenia bezrobociem osób młodych, niepewność zatrudnienia, sytuacja na rynku mieszkaniowym skłaniają do odraczania decyzji o zawarciu związku czy urodzeniu dziecka. Trudności na rynku pracy doświadczane przez osoby młode przekładają się na decyzje, które wpływają na przebieg procesu zawierania małżeństw i dzietności, stanowiące obok umiERALNOŚCI i migracji o reprodukcji w Polsce.

- W okresie 2000-2005 proces starzenia się ludności, oceniany na podstawie zmian liczby i udziału osób w wieku 60 lat i więcej lub osób w wieku poprodukcyjnym szybkiemu wzrostowi osób w wieku 60 lat i więcej, stabilizuje się. Przewidywane są jednak istotne zmiany w strukturze osób starszych – wzrasta wyraźnie odsetek osób w wieku przynajmniej 75 lat, jest ich więcej na wsi niż w mieście. Pojawia się więc konieczność rozwoju odpowiednich usług związanych z zaspokajaniem potrzeb tej grupy ludności (usługi w zakresie ochrony zdrowia, usługi opiekuńcze i pielęgnacyjne), a także wspierania rodzin w świadczeniach na rzecz starszych członków rodzin. Gwałtowne przyspieszenie procesu starzenia w okresie 2005-2010 spowodowane jest wkroczeniem do tej subpopulacji osób z powojennego wyżu urodzeń – liczebność tej zbiorowości wzrasta o 850 tys. Oprócz konieczności rozszerzania zakresu usług, pojawia się dodatkowe źródło napięcia: są to osoby korzystające głównie z repartycyjnego systemu emerytalnego, zatem stwarza to określone zapotrzebowanie na środki z budżetu państwa.

Oceny zmian funkcjonowania systemu ochrony zdrowia prowadzą do wniosku, że usługi dla osób starszych pozostaną poza zakresem oddziaływania wolnego rynku, a działania na rzecz tej grupy osób (szeroko rozumiana profilaktyka, reaktywowanie geriatry, rozwój usług rehabilitacyjnych) mają charakter marginalny [Hrynkiewicz, 2001]. Bez zasadniczych zmian w tym zakresie sytuacja może stać się dramatyczna, zwłaszcza uwzględniając szybki wzrost osób starszych w dekadzie następnej. Właśnie w okresie 2000-2005 powinny być podjęte działania zmierzające nie tylko do poprawy sytuacji osób starszych w dostępie do odpowiednich usług, ale także gwarantujące dostosowanie się tego systemu do gwałtownego wzrostu zapotrzebowania na te usługi w latach następnych.

Okres 2010-2020:

- Do najważniejszych wyzwań rozwojowych dla całej dekady należy zmiana proporcji między ludnością w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym.

Problem polega nie tylko na gwałtownym wzroście liczby osób starszych – z 7,4 mln w 2010 roku do 9,5 mln w 2020 roku. W 2010 roku blisko co piąta osoba była w wieku 60 lat i więcej, 10 lat później – co czwarta. Dramatyczny wzrost obciążenia osób w wieku produkcyjnym osobami w wieku poprodukcyjnym wynika ze spadku zasobów pracy o prawie 2 mln i jednocześnie wzrostu osób w wieku nieprodukcyjnym także o blisko 2 mln. Jednocześnie struktura wieku zasobów może być uznana za czynnik sprzyjający niezbędnemu w tych warunkach wzrostowi efektywności zasobów: 63% zasobów stanowią osoby w wieku mobilnym. Zrozumiałe jest także, dlaczego tak istotne jest zadbanie o jakość zasobów pracy w okresie 2000-2005. Mimo iż ta populacja osób starszych będzie korzystać w coraz większym stopniu z wprowadzonej w 1999 r. reformy systemu emerytalnego, zagrożenie dla finansów publicznych utrzymuje się.

Sprostanie wyzwaniom tego okresu zależy nie tylko od jakości zasobów pracy, ale także od rozwoju usług ochrony zdrowia, opiekuńczych i pielęgnacyjnych.

Okres 2020-2030:

- W ostatniej dekadzie należy oczekiwać kontynuacji zmian z poprzedniego okresu: spada liczba osób w wieku produkcyjnym, ale coraz słabiej, także wzrost osób w wieku poprodukcyjnym jest coraz wolniejszy. Jednak zasoby pracy zmniejszą się o ponad 1 mln osób, zaś populacja osób w wieku poprodukcyjnym wzrośnie o 0,9 mln. Dodatkowo zasoby pracy ulegną wyraźnemu postarzeniu – udział osób w wieku mobilnym spadnie do 55%. Problemy sygnalizowane dla poprzedniej dekady pozostają. Starzenie ludności jest w tej dekadzie potęgowane ponownym spadkiem liczby osób najmłodszych. Ponadto nastąpi postarzenie się populacji osób starszych, szczególnie starszych kobiet – spadnie znacząco udział osób do 75 lat (z 75% do 64%, z 72% do 60% dla kobiet), a wzrośnie udział osób w wieku 75 lat i więcej (z 25% do 36%, z 28% do 40% dla kobiet).

Starzenie ludności jest procesem nieodwracalnym, wynikającym ze spadku dzietności i wydłużania się życia ludzkiego. Na jego intensywność w określonym czasie wpływa nie tylko natężenie obu wspomnianych zmian, ale także wyże i niższe urodzeń z okresów przeszłych. Spadek dzietności w latach dziewięćdziesiątych wraz z poprawą charakterystyk umieralności przyczynił się do przyspieszenia procesu starzenia się ludności Polski. Mimo zakładanej odbudowy dzietności proces ten będzie kontynuowany choć z odmienną intensywnością, zatem jego ekonomiczne i społeczne skutki należą do najistotniejszych konsekwencji przewidywanych przemian demograficznych.

Osoby w wieku 60 lat i więcej będą już od 2020 r. stanowić co najmniej jedną czwartą ludności Polski. Z jednej strony oprócz wydłużania się oczekiwanego trwania życia wzrasta okres pozostawania fizycznie i psychicznie zdolnym do pracy, zatem powinno się stwarzać tym osobom możliwości korzystania z ich umiejętności i doświadczeń zawodowych po osiągnięciu wieku emerytalnego, zwłaszcza że poziom wykształcenia tych osób będzie wyższy niż

wśród obecnych generacji osób starszych (np. elastyczność przepisów związanych z przechodzeniem na emeryturę, możliwości podejmowania pracy po przejściu na emeryturę). Z drugiej zaś strony dynamika rynku pracy, generowana przez zmiany technologiczne, może przyczyniać się do eliminacji tych osób z rynku pracy ze względu na trudności dostosowania się do wymagań szybko zmieniającego się rynku.

Biorąc pod uwagę prawidłowości przemian demograficznych (spadek dzietności, zmiany form tworzenia i rozpadu gospodarstw domowych), wśród osób starszych będą najczęściej występować osoby samotne, a zwłaszcza samotne kobiety. Konieczny rozwój usług opiekuńczych i pielęgnacyjnych, pozwalających na pomoc osobom jej potrzebującym (należy się liczyć ze wzrostem liczby osób niepełnosprawnych), może się dokonywać nie tylko przez rozwój odpowiednich instytucji, ale także poprzez wspieranie rodzin, grup społecznych i organizacji pozarządowych w działaniach na rzecz opieki nad osobami starszymi. Warto skorzystać z doświadczeń krajów rozwiniętych gospodarczo, doświadczających wcześniej niż Polska intensywnego starzenia się ludności. W latach 60. i 70. panował pogląd, że najkorzystniejsze warunki dla osób starszych, zwłaszcza dla tych, które nie mogą mieszkać samotnie, stwarzają pensjonaty o odpowiedniej profesjonalnej opiece. Te rozwiązania okazały się kosztowne i społecznie nieefektywne. Obecnie uznaje się, że zarówno ze względów ekonomicznych, społecznych jak i psychologicznych lepiej jest – o ile to możliwe – pozostawiać osoby starsze w ich środowisku, zapewniając na miejscu odpowiednią opiekę. Proponowane rozwiązania są zgodne z naszą kulturą i tradycją – osłabienie społeczno-ekonomicznych podstaw rodziny jako struktury społecznej nie jest w Polsce tak zaawansowane jak w krajach rozwiniętej gospodarki rynkowej. Zmniejszeniu się znaczenia struktur rodzinnych na rzecz wzrostu znaczenia struktur instytucjonalnych przeciwdziałał nie tylko powolny rozwój instytucji, opóźnienia w rozwoju sektora usług, ale także system wartości. Rodzina znajduje w nim trwale wysoką pozycję. Stanowi to szansę, ale o jej wykorzystaniu zdecyduje faktyczne wsparcie rodzin opiekujących się osobami starszymi [por. np. Kotowska, 1998, Hryniewicz 2001]. W pełni zgadzam się z poglądem, że polityka na rzecz rodziny powinna wspomagać wypełnianie jej funkcji nie tylko w odniesieniu do dzieci, ale także względem osób starszych [Hryniewicz 2001]. Wsparcie rodzin w ich funkcjach ekonomicznej, opiekuńczej i pielęgnacyjnej obejmujących osoby starsze wiąże się z koniecznością wprowadzenia odpowiednich zmian prawnych sankcjonujących opiekę członków rodziny, rozwojem budownictwa mieszkaniowego umożliwiającego współzamieszkiwanie rodzin wielopokoleniowych, a także rozwojem usług społecznych w środowisku zamieszkania. Ten kierunek działania wraz z popieraniem grup społecznych i organizacji pozarządowych w działalności na rzecz opieki nad osobami starszymi jest niezbędny, by sprostać wyzwaniom, jakie stwarza przyszły przebieg procesu starzenia się ludności Polski. „Nakazem chwili staje się umacnianie w społeczeństwie poczucia międzygeneracyjnej odpowiedzialności za ludzi starych, ale rola społecznej odpowiedzialności za ich los będzie prawdopodobnie rosła” [Holzer, Serek, 2000, s. 43].

Bibliografia

- Bolesławski L., Rutkowska L., [2000], Prognoza ludności Polski według województw na lata 1999-2030, GUS, Departament Badań Demograficznych, Warszawa.
- Bolesławski L., Marciniak G., [1997], Prognoza ludności Polski według województw na lata 1996-2020, GUS, Departament Badań Demograficznych, Warszawa.
- Holzer J.Z., Serek R., [2000], Sytuacja demograficzna świata i Polski w okresie do roku 2020, [w:] Strategia rozwoju Polski do roku 2020, t. I: Diagnoza ogólnych uwarunkowań rozwojowych, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN, Warszawa.
- Hryniewicz J., [2001], Zmiany demograficzne a zapotrzebowanie na usługi społeczne, referat przygotowany na posiedzenie Rady Społeczno-Gospodarczej, luty 2001.
- Kotowska I.E., [1998], Dylematy demograficzne świata, Europy i Polski w pierwszej połowie XXI wieku – koreferat, [w:] Społeczeństwo polskie wobec wyzwań transformacji systemowej, Komitet Prognoz „Polska w XXI wieku” przy Prezydium PAN, Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa, s. 33-44.
- Kotowska I.E., [1998], Teoria drugiego przejścia demograficznego a przemiany demograficzne w Polsce w latach 1990., *Studia Demograficzne* 4/134, 3-36.
- Kotowska I.E., Muszyńska M., Pawlak K., [2000], Przemiany procesu zawierania małżeństw i płodności w krajach europejskich, raport z badań. Instytut Statystyki i Demografii, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Rutkowska L., [1999], Prognoza umieralności w Polsce do 2050 r., *Studia Demograficzne* 2(136).